

A világgazdasági korszakváltás és hazánk

Ez a tanulmány arról szól, hogy a rendszerváltás után a súlyos gazdasági áldozatok, az életszínvonal zuhanás, a veszteségek elkerülhetők lettek volna, sőt, fölöslegesek és értelmetlenek voltak. Az újabb „csomag” („Gyurcsány-csomag”) is ugyanolyan eredménytelen és káros hatású lesz, mint az 1995. március 12-én meghirdetett Bokros-csomag volt. Az elmúlt közel három évtizedben (1979-2006) a restriktív intézkedések egyike sem eredményezte az egyensúlyi pályára kerülést, ellenkezőleg, fő okozói voltak az egyensúlyi zavarok állandósulásának.

Nem a jövedelempolitika („túlzott, nem megalapozott bérkirányítás”, „túlzott fogyasztás”, „többet fogyasztunk, mint amit megtermelünk”, stb.) a válság és a krónikus egyensúlyi zavar valódi oka, hanem (rövidtávon) a hibás monetáris politika, illetve hosszabb távon a strukturálispolitika-és stratégia tragikus *hiánya*.

El kell választanunk egymástól a (rövidtávú) válság és a (hosszú távú, krónikus) egyensúlyi zavar fogalmát és okait!

A tulajdonviszonyok átalakítása

A rendszerváltás után az Antall-kormány nehéz helyzetben volt, sok hibát elkövetett, ezek közül a legsúlyosabb tévedés a tulajdonviszonyok meggondolatlan, elkapkodott átalakítása. A „kapitalizmushoz kapitalisták kellenek” logikából következett a „nosza teremtsük meg gyorsan a nemzeti burzsoáziát”, bármilyen áron cél. A privatizáció szinte szabad rablássá torzult, kikerült mindenfajta társadalmi ellenőrzés alól. Ne gondoljuk, hogy ez csupán erkölcsi probléma! Végbement a tulajdon túlzott, latin-amerikai típusú koncentrációja, amely már a modernizáció sikerességét veszélyezteti.

Nyugaton az elmúlt évszázadban a Marx által megjósolt folyamat ellenkezője ment végbe, vagyis a tőke folytonos koncentrációja, centralizációja helyett a tulajdon dekoncentrációja, decentralizációja, egyfajta „szétkenődése”, az általánossá vált részvénytulajdon révén. A legtöbb nagyvállalatnak ma több a tulajdonosa (részvényese) mint a dolgozója.¹ A hatalom már régen átkerült a tulajdonosok kezéből a menedzsment kezébe, ahogy erre Kenneth Galbraith már az 1960-as években rámutatott.²

Sokan összekeverik a tulajdon koncentrációját a vállalat, mint szervezet koncentrációjával³. Egyre hatalmasabb óriások (multik) jönnek létre, pl. fúzió révén, de ezek tulajdonosainak száma is gyarapszik, és nem csökken!

Az új tulajdonos típus nem a vállalathoz kötődik, hanem a részvényhez, pontosabban annak hozamához. Ha lemegy a részvény osztaléka, csökken a részvény tőzsdei (piaci) ára, akkor szabadulni igyekszik tőle, és más vállalat részvényébe fektet. Ez a helyzet, ha sok kistulajdonos dominál egy vállalat tulajdonosi struktúrájában. Így tud gyorsan, hatékonyan áramlani a tőke, és annak uszályában az összes egyéb erőforrás (munkaerő, nyersanyag, stb.) az alacsony hatékonyságú szektorból a magasabb hatékonyságú felé. Amikor kitört 1973 októberében az olajválság, akkor így ment végbe a fejlett nyugati államokban a világgazdasági korszakváltás, vagyis a makroszintű szerkezetváltás. Az emberek eladták acélipari, stb. részvényeiket és vettek elektronikai, egyéb high-tech részvényeket.

Ezzel szemben a túlkoncentrált, latin-amerikai típusú tulajdon megakadályozza ezt a tőkeáramlást, mert itt a (nagy)tulajdonos nem a részvény hozamához, hanem a vállalathoz, mint szervezethez kötődik. Ha „vállalata” tönkremegy, mert alacsony a hatékonysága, akkor megmenteni igyekezik, és nem részvénycserére. A túlkoncentrált tu-

¹ A General Motorsnak, a világ legnagyobb vállalatának 292 ezer alkalmazottja és kb. egymillió részvényese van. A Volkswagen tulajdonosainak száma is meghaladja a félmilliót.

² K. Galbraith: Az új ipari állam. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1970.

³ E tévedésre nagyon jó példa David C. Korten: A tőkés társaságok világruralma c. könyve. Kapu Kiadó, Budapest, 1998. Korten teljesen tévesen azt hiszi, hogy a tulajdonosok uralják ezeket a hatalmas multikat.

lajdon törvénytörő következménye a tulajdon és a politikai hatalom összefonódása, az ebből következő korrupció, amely szétbomlasztja a társadalom, a gazdaság egészséges szöveteit, lefékezve a szerkezetváltást, a modernizációt. Többnyire az állam (tehát az adófizető) lép fel a bajba jutott, alacsony hatékonyságú szektor megmentőjeként, és az „ideológia” nagyon hasonlít a régi rendszer ideológiájához: meg kell menteni, mert munkahelyek szűnnének meg, stb.

A privatizáció módjának (hangsúlyozom, nem tényének, hanem *módjának*) következménye egy iszonyatos erkölcsi tőkevesztés volt, amelynek gazdasági következményei is mélyen hatók sajnos.

Az Antall-kormány másik súlyos tévedése a jól működő, fejlődőképes, hatékony nagyüzemi rendszer szétverése a mezőgazdaságban.

Az egyensúlytalanság valódi okai

Egyensúly és/vagy válság

Először is tisztáznunk kell, hogy a magyar gazdaság 1973, vagyis az olajválság kitörése óta a krónikus egyensúlytalanság állapotában van. Kérdés az, hogy mikor beszélhetünk *fenntartható egyensúlytalanságról*, és mikor jutunk el a fenntarthatatlanság, vagyis a *válság* állapotába?

A magyar gazdaság 1973 óta folyamatosan a krónikus egyensúlyi zavarok állapotában van, de ez általában fenntartható állapot volt három konkrét esetet, vagy inkább rövid időszakot leszámítva, amikor a válság állapotába jutottunk: 1979-80, 1993-94, 2005-2006.

Az egyensúlytalanság fenntarthatóságát külső források biztosították: hitelfelvétel és működő tőke beáramlás.

A krónikus egyensúlyi zavar oka, bárhol tapasztalunk ilyen, bármely országban, az elmúlt három évtizedben, mindig az elavult gazdasági makroszerkezet. Ennek lényege a gazdaság túlzott energia-és nyersanyag igényessége, amely igényt ráadásul többnyire importból kénytelen fedezni az adott ország. Ebből kifolyólag eleve kudarcra ítéltetett mindenfajta fiskális, restriktív, nadrágszív összehúzó gazdaságpolitikai kísérlet az egyensúly megteremtésére. A zavar oka tehát sohasem a túlzott fogyasztás. A „többet fogyasztunk, mint amit meg-

termelünk” logika alapvetően hibás, mert félreviszi a gazdaságpolitikát, rossz terápiát javasol neki.

Szerkezetet kellene tehát váltani, leépíteni a „gyárkémiényes ipart”, és fölépíteni a romjain a brainigényes, fehérköpenyes, kevésbé importigényes gazdaságot.

Nyersanyag, féltermék, konzervatív termék, avagy az elavult makroszerkezet

Általában a „harmadik világ” elmaradottabb országaira jellemző a nyersanyag (alapanyag, energiahordozó) termelése. A harmadik világ fejlettebb stádiumban levő országaiban már inkább a „féltermék” dominál, tehát a primér nyersanyag valamilyen elsődleges feldolgozása. Kohászati termékek, szövet a textilipar számára, stb. A harmadik világ legfejlettebb részében, illetve a volt szovjet tömb országaiban a konzervatív termékek a jellemzők, amelyek már feldolgozóipari végtermékek, ám magas a nyersanyag- és energiatartalmuk, és kicsi a hozzáadott érték tartalmuk. Magyarország ebben a csoportban található jelenleg.

E három termékcsoporthoz (nevezzük összefoglaló néven nyerstermékeknek őket) alapvető hátrányban van a fejlett gazdaság (nevezzük összefoglaló néven feldolgozóiparnak) termékeivel szemben a kereskedelemben.

1. Kevesebb a hozzáadott érték tartalmuk. Már az ókori görögök is úgy rendezték be a barbár környezettel való anyagcseréjüket, hogy magas fokon feldolgozott speciális termékeket kínáltak nyersanyagokért. Így meggazdagodtak a cserén. A velencei ötvösművészek a felhasznált arany (mint nyerstermék) értékének ezerszeresét realizálták ékszerek formájában.

2. A kétféle csoportnak eltérő az árérzékenysége. A nyerstermékek árai a kereslet-kínálat változását követik, mert a termelők nem tudják a volumennel követni e változásokat. A feldolgozóipar árai viszont nem kereslet-kínálat érzékenyek, hanem költségérzékenyek, mert a termelők a volumennel képesek követni a piac változásait. Az input költségnövekedést (pl. a nyerstermékek árnövekedését) egyszerű inflációs árnövekedés révén tovább tudják hárítani a fogyasztókra, illetve vissza

tudják hárítani a nyerstermék termelőkre. Ez következett be az olajár-robbanás, illetve az abból kinőtt általános energia-és nyersanyag ár-robbanás után, az 1970-es, '80-as években. Hiába nőtt a nyersolaj ára 1973-1980 között, négy hullámban 32-szeresére, ez nem rendítette meg az olajfelhasználó nyugati államokat hosszú távon.

3. A termelékenység, hatékonyság javításának a nyerstermékek esetében természeti korlátai (geológiai adottságok, biológiai ciklusok, éghajlat, talaj, stb.) vannak, amelyek nem léteznek a feldolgozóiparban.

Következmény: a cserearányok (terms of trade index)⁴ folyamatos javulása a feldolgozóipar számára, a nyerstermék termelők rovására.

A probléma igazi, mélyen fekvő gyökere az tehát, hogy ma, a XXI. század elején még mindig egy gyarmati jellegű munkamegosztással kapcsolódunk a világgazdaság keringésébe, vagyis alapvetően konzervatív jellegű, magas (import) energia-és nyersanyagtartalmú, kevés hozzáadott értéktartalmú (kevés tudás-és kreativitás tartalmú) terméket kínálunk a fejlett országok magas hozzáadott értékű termékeiért cserébe.

Ez a bajok oka és nem a gazdasági teljesítményhez képest „túlzott fogyasztás”, a „megalapozatlan béremelések”, stb. Sőt, aki e területen keresi a bajok okait, az csakis rossz terápiát javasolhat, olyan recepteket, amelyek nem gyógyítják, hanem súlyosbítják a magyar gazdaság és társadalom krónikus betegségeit. A fiskális restriktió, a nadrágszíj megszorítás a lehető legrosszabb terápia.

A fejlődés hosszú hullámai⁵ (Az évszázados fejlődési ciklusok)

A magyar gazdaság elmúlt három évtizedének történetét (e gazdaság vergődésének történetét tehát!) bele kell helyezni a hosszú távú trendek folyamatába, hogy megérthessük, miért haladunk immár három évtizede egy reménytelen, vég nélküli zsákutcában.

⁴ Terms of trade index: az exportárak/importárak hányadosának alakulása.

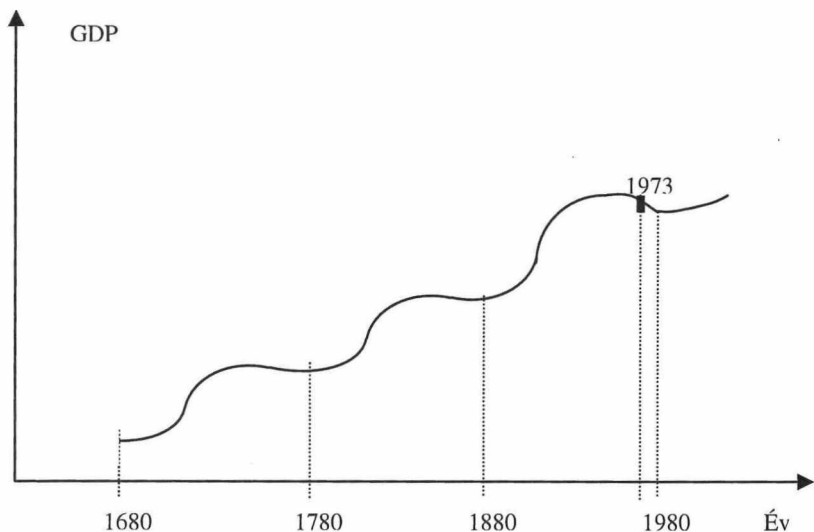
⁵ A hosszú távú gazdasági ciklusokról jó áttekintést ad Hoós János „Konjunk-túra-és piackutatás c. műve (VIII. fejezet, 210-223.o.). Aula Kiadó, Budapest, 2003.

A három évszázados fejlődési ciklus⁶

Mindezek előrebocsátásával rajzolom most föl az elmúlt három évszázad (a kapitalizmus három évszázada) általam kidolgozott, vázlatos fejlődési ciklusait, melyeket nem lehet növekedési mutatókkal, trendekkel egészen pontosan alátámasztani. Pusztán logikai „trendekről” van tehát szó.

Előfordulhat, hogy az itt fölvezolt trendvonal valamely szakaszán éppen növekedés történt a világgazdaságban, de mi már leszálló ágként jelezzük, vagy fordítva. A növekedési adatok elleplezhetik a fejlődés mélyáramainak mozgásmechanizmusait. Jó példa erre a szocialista „építés” korszaka, amikor az erőltetett, szervesen növekedés mögött pusztán extenzív tényezők álltak és nem a technikai fejlődés: a fejlett tőkés országokénál magasabb növekedési ütem, technológiai lemaradással kísérve. Mindez még a nyugati közgazdákat, gazdaságpolitikusokat is sokáig megtévesztette!

⁶ Az évszázados fejlődési (és nem növekedési) ciklusokról kidolgozott elméletem megjelent tanulmányként a Gazdasági Fórum 1990/3. számában, a Gazdaság és Társadalom 1992/3. számában és a Kapu 2005/11-12. számában. Hoós János Konjunktúra-és piacelméletek (Aula Kiadó, 2003., 222-223.o.) c. művében „Egy alternatív elmélet” cím alatt közli. A Közgazdasági Szemlében annak idején nem tudtam publikálni egy elutasító lektori vélemény miatt.

1. ábra: 1680-1780: a gőzgép előtti manufaktúra korszak: a textilipar forradalma

Valójában ez a szakasz térben Nagy-Britanniára lokalizálható, ahol is gőzerővel halad előre a gazdaság kapitalizációja. A manufaktúra ipar gyorsan átalakul, mert végbemegy a textilipar forradalma. Egzakt statisztikai adatok nem igen állnak rendelkezésünkre.

Miközben egyre több lépését gépesítik a szövésnek, fonásnak, stb., egyre inkább jelentkezik egy szűk keresztmetszet: az energiakorlát. Az emberiség négy alapvető energiaforrást hasznosít a gőzgép megjelenéséig: emberi és állati izomerő, a szél és a víz energiája. Ezek korlátait nem is érdemes itt most részletezni. Nagyjából az 1740-es évek környékén alakul ki az energiakorlát, jóllehet még tovább folytatódik a textilipar forradalma, az egyes munkaműveletek gépesítése. De ahogy megjelennek az új, meg új gépek egyre inkább szűkössé válik a felsorolt négy energiaforrás a maga korlátaival. 1740 körül tehát a trend megtörik, és éppen az új, meg új innovációk élezik ki az energiaforrások terén tapasztalható ellentmondást, vagyis az új eljárások, gépek megfelelő kihasználása ütközik egyre nehezebb korlátokba. Már szinte nem érdemes tovább tökéletesíteni az eszközöket, mert a rendelkezés-

re álló energiaforrások mellett nem lehet a bennük rejlő potenciális lehetőségeket kiaknázni.

Vagyis a fejlődés szempontjából 1680-1740 között nagyjából a felszálló ágban vagyunk, utána viszont 1780-ig a leszálló ágban, de legalább is a lassuló ágban. Hangsúlyozom, hogy ezt növekedési mutatókkal nem biztos hogy alá lehetne támasztani.

1. 1780-1880: a gőzgép kora

Egyetlen egy forradalmi találmány, James Watt gőzgépe (1869) forradalmi változásokat indít be, hiszen végre feloldódik az energiakorlát. A bányákban gőzgép szivattyúzza a vizet, vontatja a csilléket, működteti a gyárakban az egyre nagyobb teljesítményű masinákat, a textilipartól kezdve a vasmegmunkáláson át, 1807-ben Fulton gőzhajója, 1829-ben Stephenson gőzmozdonya a közlekedést forradalmasítja.

1850 körülre a gőzgépben rejlő tartalékok kimerülnek. Nem lehet a méretét (teljesítményét) tovább növelni, de fizikai korlátai vannak a méretek kicsinyítésének is, többek közt ezért nem kerül forgalomba piacképes gőzautó, pedig kísérleteztek vele.

A textiliparban egyre több a baleset, a nyersanyag (gyapot, gyapjú, stb.) tűzveszélyes, a gőzgép önmagában is robbanásveszélyes, ezért elkezdik kivonni ebből az iparágból.

Tehát a gőzgép korszakának fejlődési felszálló ága (amikor a gőzgép még tökéletesedik, és terjed a tevékenységek egyre több területén) 1780-1850 közé tehető. A leszálló ág pedig 1850-1880 közé. Ekkor már a gőzgép nem fejlődik, és nem is alkalmazzák újabb területeken, legföljebb térben terjed.

2. 1880-1980: a XX. század

Itt a felszálló ág a XIX-XX. század fordulójának (kb. 1880-1914) komplex technikai-technológiai- és tudományos forradalmával kezdődik. Hirtelen nagyon sok alapinnováció jelenik meg, melyek között komoly kereszthatások alakulnak ki. Például a belsőégésű motor elképzelhetetlen elektromos gyújtás, generátor, olajvegyészet, stb. nélkül.

Az olcsó nyersanyag és energia korszaka⁷

Nézzük újra a ciklus elnyújtott felszálló ágát! Ki kell emelnünk a komplex technikai forradalom eredményei közül a belsőégésű motort. Ez ugyanis döntően a közlekedésre volt kihatással. A belső égésű motor, mint láttuk, közel négyszeresére javította az energetikai hatékonyságot a gőzgéphez képest. Az olaj könnyen bányászható, szállítható, feldolgozható energiaforrás, rendkívüli módon olcsóvá tette a személy-és áruszállítást⁸.

A szállítás robbanásszerű fejlődése, hatékonyságának javulása lehetővé tette, hogy a perifériák (akkor még gyarmatok) belépjenek a nemzetközi munkamegosztásba. Idáig a gyarmatok előnye főként az adófizetésből származott inkább. India, a Brit Birodalom gyémántja 1938-ban még 400 000 archaikus, naturáltermelő, önellátó faluközösséget jelentett, kasztrendszerrel, faekével, éhínséggel; amolyan csipkerózsika-álmot alvó világ tehát, semmint a világ gazdaság, a nemzetközi munkamegosztás része. A II. világháború után Afrika, Ázsia, Latin-Amerika archaikus faluközösségei drámai gyorsasággal felbomlanak, az itt élő százmilliók belépnek a nemzetközi munkamegosztásba. Még faekével szántanak, de már műtrágyát, növényvédőszer szórnak, piacra termelnek. Az egyes ember fogyasztása e régiókban még szűkös, de már piacról szerzi be az iparcikkeket, a tradicionális házi és falusi kisipar elsorvad, és ennek a tömegnek az összefogyasztása egyrészt jelentős, másrészt rohamosan bővül a népességrobbanás miatt.

A perifériák olcsó és korlátlan munkaerőre alapozva olcsó és nagytömegű nyersanyagot, energiahordozókat kínálnak a fejlett országoknak input oldalról, másrészt pedig egy gyorsan bővülő piacot e fejlett országok termékeinek output oldalról.

Az olcsó input teszi lehetővé az exponenciális gazdasági növekedést a II. világháború után. Piacoldalról pedig nincs korlát, mert a harmadik világ népességrobbanása, valamint a fejlett régiók és a perifériák lakosságának fogyasztása minden áru számára piacot teremt

⁷ Lásd: Buday-Sántha Attila: Környezetgazdálkodás. Dialog-Campus Kiadó, 2002.

⁸ A belsőégésű motor térhódítása kissé lassú volt eleinte. 1913-ban Párizsban és Londonban még mindig sokszorosan több embert és árut mozgattak lóvonatású eszközök, mint motorral meghajtottak.

évtizedeken át. Véget ért a nagy túltermelési válságok kora. A tömegtermelés lehetővé teszi az izmos középosztály kialakulását, az addig luxuscikknek számító termékek (autó, rádió, tévé, hűtőszekrény, stb.) a széles néptömegek számára elérhetővé válik.

A másik, már kevésbé örömteli következmény a hatékonysági korlátok már említett felpuhulása. A „túl olcsó” nyersanyag és energia pazarlóvá teszi a szemléletet és gazdasági gyakorlatot, uralkodóvá válik a „használd és dobd el!” filozófiája. Kialakul a *főtermékcentrikus* szemlélet⁹, a melléktermék újrahaznosítása túl drága, ezért versenyképtelen a primér nyersanyaggal és energiahordozókkal szemben. Beléptünk tehát a „hulladék-korszakba”.

Másrészt a rövidtávú, (túlzottan) profitcentrikus és rövidtávú (short term) szemlélet miatt nem veszik figyelembe a hosszútávú környezeti hatásokat, kialakul az általános, globális környezeti válság korszaka.

A harmadik világban és a szocialista országokban a hatékonysági korlátok felpuhulásához nagymértékben hozzájárult a nyersanyag és energia olcsósága mellett a munkaerő, mint termelési tényező, tragikus alulértékelttsége, és mindez a technikai fejlődés (kényszere) ellen hatott. A növekedés fő motorja e térségekben az extenzív erőforrások fokozódó bevonása volt tehát és nem a munka-termelékenység növekedése. Illetve! Megtévesztő mozzanatokat érzékelhetünk, amelyek elfedik a valós folyamatokat. Össztársadalmi szinten természetesen az erőltetett iparosítás, az extenzív tartalékok feltárása, mozgósítása (gyakran, és főként gazdaságon kívüli eszközökkel, lásd: sztahanov-mozgalom!) a termelékenységet makroszinten akár jelentősen javíthatta, miközben az mikroszinten nem javult, vagy még romlott is az idők folyamán. Az épülő gyáróriások révén gyorsan nőtt az acél-, cement-, nyersvas-, stb. termelés, miközben a létrejövő új ágazatok (pl. kohászat) termelékenysége nemzetközi viszonylatban már eleve alacsony, és utána tovább romlik.

Az eke szarvától a gyárba kerülő munkás termelékenysége makroszinten ugrásszerűen javul, de nemzetközi mércével mérve jelentősen elmarad a kívánatostól. Pszichológiai oldal is van a dolognak: a parasztból lett munkás jelentős előrelépésként, társadalmi mobilitásként

⁹ Buday-Sántha Attila: Környezetgazdálkodás. Dialog-Campus Kiadó, 2002.

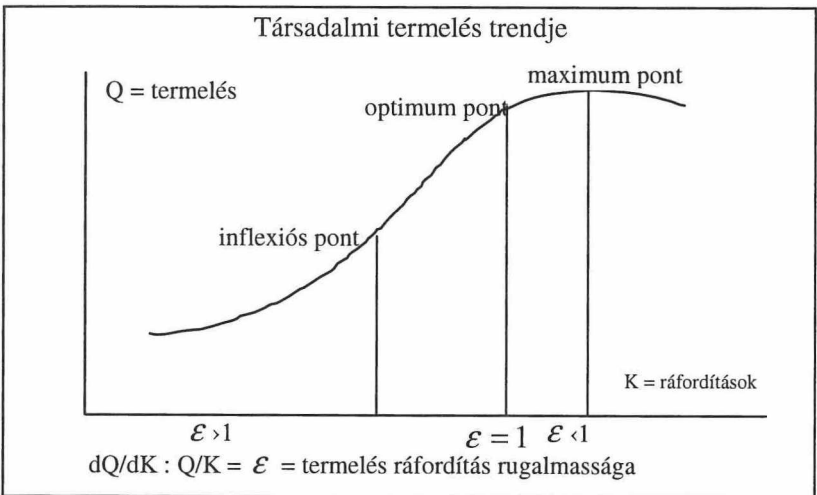
éli meg helyzetének változását, ezért tömegek azonosulnak a rendszer (p., szocializmus) céljaival.

A fejlett nyugati államokban ugyan szintén olcsó volt a nyersanyag és az energia, ám a munkaerő, mint kulcsfontosságú termelési tényező, folyamatosan drágult, és ez keményítette a hatékonysági korlátokat, a tőkét a technikai megújulásra ösztönözte, kényszerítette, kétféle módon. Egyrészt élőmunka megtakarító gépesítéssel, másrészt a foglalkoztatottak termelékenységének folyamatos javításával. Ezért aztán Nyugaton a technikai fejlődés üteme mindig is jóval magasabb maradt, mint a perifériákon és a szocialista országokban.

Miért foglalkozom eme gazdaságtörténeti előzményekkel ilyen mélyrehatóan? Azért, hogy érzékeltessem: a munkaerő olcsóságára, a humán tényező leértékelésére alapozott bármilyen időtávú gazdaságpolitika csakis kudarcra van ítélve a nagy nemzetközi versenyfutásban!

Egy ciklus jellegzetességei

Nézzük az ábrát!

2. ábra: Társadalmi termelés trendje

A határtermelékenység (dQ/dK) és az átlagtermelékenység (Q/K) hányadosa, \mathcal{E} mutatja meg, hogy a ráfordítások egységnyi növekedésére e produktum hány egységnyi növekménye jut. Ha ez a mutató egynél nagyobb, akkor a növekvő hozadék szférájában vagyunk, ha egynél kisebb, akkor a csökkenő hozadék szférájában.

A prekapitalista társadalmakban gyakorlatilag az optimum pont után hosszú, évszázados, vagy akár évezredek stagnálás következik. Esetleg még visszaesés is következhet, mert például a népesség növekedése túlfut az optimumpont által biztosított eltartó képességen.

A kapitalizmusban viszont előbb utóbb radikális szerkezetváltás és technikai megújulás veszi kezdetét.

A szocialista társadalmakban erre a megújulásra nem volt lehetőség a politikai szféra és a tulajdonviszonyok jellege miatt. Például nem lehetett fölállalni a munkanélküliséget, ami pedig minden nagy makroszintű szerkezetváltás törvényszerű velejárója. Le kellett volna építeni a konzervatív energia-és nyersanyagfaló nehézipart az 1973-as olajválság után, de ez nem történt, nem történhetett meg.

Válaszlehetőségek a leszálló ágban

Most nézzük meg ismét az előző ábrán egy ciklus lefutását! Amint látjuk, a vízszintes tengely most nem az időtengely, hanem a ráfordításokat mutatja. Így a görbe képe azonnal a hatékonyság alakulásának képét jeleníti meg, nevezetesen, hogy mikor vagyunk a javuló, és mikor a romló hatékonyság tartományában.

Amikor elérjük az inflexiós pontot, és a dinamika megtörik, akkor a politika és a gazdaságpolitika kétféle módon reagálhat.

1. Átmeneti zavarnak tartja a trend megtörését, és igyekszik mesterségesen erőltetni tovább a növekedést, a meglévő (és már elavult) szerkezetben. Az eredmény: az erőforrások kimerülnek, egyre súlyosbodó egyensúlyi zavarok lépnek föl.
2. Megérti, hogy szerkezetet kell váltani, és igyekszik elősegíteni ezt a folyamatot. Amikor végbement a makroszintű szerkezetváltás, akkor a gazdaság általában magától is újra növekedési pályára kerül, saját automatizmusai révén.

Nos, a magyar gazdaság elmúlt három évtizednyi történetét (1975-2005) és egyben vergődését, állandósult egyensúlyi zavarait nézve egyértelmű, hogy nálunk a gazdaságpolitika és politika tévesen az első pont alatt leírt módon válaszolt, és válaszol természetesen ma is! Növekedést erőltetünk valós szerkezetváltás nélkül! Törvényszerű, hogy örökké borul az egyensúly.

Általában ilyenkor a gazdaságpolitika nem érti az egyensúlyi zavar okát, és azt a lakossági „túlfogyasztásban” keresi. „Többet fogyasztunk, mint amit megtermelünk!” Ezzel elkezdődik a fiskális restriktív nadrágszímeghúzások véget nem érő (és persze teljességgel eredménytelen!) sorozata. „Most növekszünk, most megint egyensúlyt javítunk”, stb.

A valós megoldás a radikális makroszerkezet váltás, vagyis a világgazdasági korszakváltás ránk eső részének végigvitele lenne.

A hosszú távú termelési trendek alapvető problémája, hogy a kvantitatív (és ezért jól mérhető) adatok halmazából (*növekedési adatok*) gyakran igen nehéz a kvalitatív jellegű, nehezen, vagy egyáltalán nem mérhető *fejlődési* mozzanatokra következtetni. Ne feledjük: a növekedés nem egyenlő a fejlődéssel!¹⁰

Nagyon fontos ismételten hangsúlyozni, hogy a gazdaság nagy makroszerkezet váltási korszakaiban megy végbe az alacsony hatékonyságú, elavuló ágazatok leépülése, és ezek csökkenő teljesítménye (kibocsátása) az ipari termelés és a GDP volumenében (tehát az aggregát mutatókban) csökkentő tényezőként szerepelnek. Holott itt a termelés növekedésének lassulása mögött alapvető strukturális változások, tehát *fejlődési* mozzanatok tapinthatók ki.

Mindebből az is következik, hogy a gazdasági növekedés lassuló szakaszai éppenséggel a fejlődés ütemének felgyorsuló szakaszaival esnek egybe. A kvalitatív (mennyiségi), mérhető változások tehát ellentétesek lehetnek, sőt, többnyire azok is(!), a kvantitatív (minőségi) változásokkal.

Amikor a fejlett nyugati államokban az 1970-es, 80-as évtizedben rohamosan csökkent, zsugorodott az acélkohászat, a bányászat, a nehézipar, nehézvegyipar teljesítménye és kapacitása is, akkor a

¹⁰ Herman Daly: „Növekedni annyit tesz, hogy többek leszünk, fejlődni viszont annyit, hogy jobbak.”

GDP és a bruttó ipari termelés alig növekedett, vagy éppen csökkent, miközben grandiózus változások, fejlődési folyamatok mentek végbe a gazdaságban. (A schumpeteri „teremtő pusztulás”.¹¹) Ugyanekkor a szocialista országokban egy darabig még töretlenül folytatódott a növekedés, miközben ez a „gyarapodás” inkább a társadalom erőforrása-inak felélését eredményezte, és végső soron e rendszerek összeomlá-sához vezetett.

A Jánossy-féle helyreállítási periódusok¹²

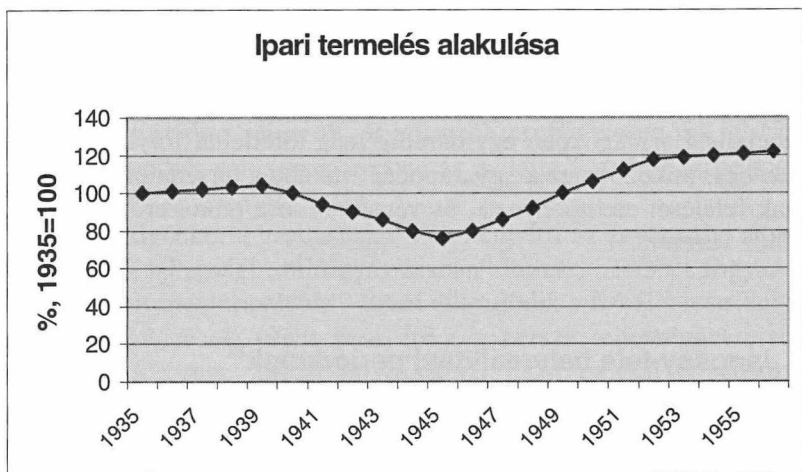
A magyar gazdaság 1997-2002 közötti imponáló növekedése kapcsán fölmerül a kérdés, nem esünk-e ugyanabba a hibába, amelybe Rákosi Mátyás, amikor az 1950-es évek elején a háború utáni helyreállítási periódus magas növekedési trendjét tovább húzva kijelentette: „a határ a csillagos ég”?

Jánossy Ferenc magyar közgazda dolgozta ki a helyreállítási periódusok elméletét, amely szerint egy katasztrófa (háború, természeti csapás, gazdasági válság) után mindig következik egy regenerálódási szakasz, amikor a gazdaság, a rövid távú tartalékok mozgósítása révén gyorsabban növekszik a szokásosnál, majd elérve a korábbi, „természetes” hosszú távú trendet, belesimul abba, vagyis a trend megtörik, és úgy folytatódik tovább, mintha nem lett volna krízis (háború, válság, stb.). Jánossy főként a II. világháború utáni helyreállítási periódusokkal foglalkozott, kimutatva, hogy az ún. „gazdasági csodák” (pl. olasz, japán, nyugat-német gazdasági csoda) mögött egy elnyújtott, ugyanakkor sikeres (dinamikus) helyreállítási periódus húzódott meg.

Nagyon jól megfigyelhető a Jánossy-féle helyreállítási periódus a magyar ipari termelés alakulásának ábráján, 1935-1955 között.

¹¹ Joseph Alois Schumpeter osztrák közgazdászról.

¹² Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok. KJK, Budapest, 1966.; A gazdasági fejlődés trendvonaláról. Magvető K., Budapest, 1975.

3. ábra: Ipari termelés alakulása

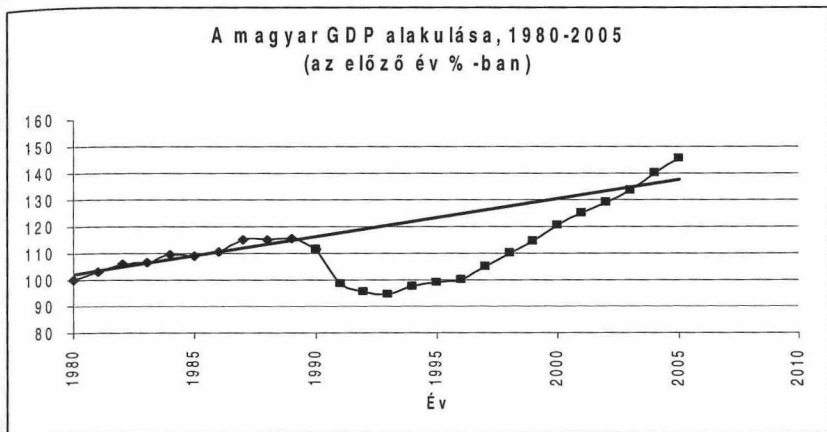
A háború idején bekövetkező termelészuhanást követően, nagyjából 1945-1952 között tart a helyreállítási periódus, amikor nagyon meredek a trendvonal. Ezt a meredek trendvonalat hosszabbította aztán meg papíron a Rákosi-féle vezetés, és ekkor kiáltott föl Rákosi: „A határ a csillagos ég!” Amikor viszont a trendvonal megtört, és a vezetés nem értette ennek mélyebben rejlő okait, megkezdődött az ellen-ségkeresés, mindenütt szabotázszt feltételeztek.

A mellékelt ábrán látható a hazai GDP alakulása, és kísértetiesen hasonlít a II. világháború után helyreállítási periódushoz.

Érzékelhető 1997 után egy kétségtelen élénkülés, lett is ebből nagy önváll veregetés az Orbán-kormány idején: „gazdasági növekedésünk a duplája az Európai Unió átlagának”! Csak azt felejtettük el, hogy mi jóval alacsonyabb bázisról produkáltuk ezt a növekedést, márpedig a mi négy százalékunk bruttó értékben nézve kb. megfelelt Ausztria egy százalékának. Hja, kérem, a „szocializmus építésének” korszakában is de megtévesztőek voltak ezek a növekedési adatok, különösen a jóval magasabb bázisról indult nyugati országokhoz hasonlítva!

Másrészt világos, hogy itt csupán egy átmeneti, rövid ideig (pár évig) tartó helyreállítási periódust látunk, vagyis a rendszerváltás utáni anarchikus gazdasági összeomlást követően a magyar gazdaság úgy-

ahogy, részben külföldi tőke segítségével, valahogy spontán módon, semmint tudatos stratégia mentét elkezdett magára találni, regenerálódni.

4. ábra: A magyar GDP alakulása 1980-2006 között (az előző év %-ában)

Látjuk a '80-as évek meghosszabbított lineáris trendjét, és érzékelhető, hogy a magyar gazdaság csak 2003 körül érte el ezt a görbét, vagyis érte utol mintegy önmagát. A kérdés, hogy mi következik ezután? Fönntartható-e az eddigi magasabb növekedési ütem, vagy ez megtörik és belesimul a '80-as évek hosszú távú trendjébe?

Láthattuk, hogy nem csupán „akadémikus” kérdéstről van szó, hiszen amikor Rákosiék tovább húzták a nagy ütemű növekedés görbét, ám a trend törvényszerűen megtört (még ha magasabb is volt, mint a '30-as évek gyatra üteme), nem értették a lényegét, és megindult az ellenségkeresés. A következmények ismertek. Itt most nincs ilyen veszély, viszont létezhet a kísértés a növekedés további erőltetésére mesterséges úton, ami csakis az egyensúly borulásához, újabb válsághoz vezethet.

Az 1997 utáni meredekebb növekedés félreértésének másik következménye, hogy a gazdaságpolitika túlértékeli az e növekedésben szerepet játszó olyan nem tipikus mozzanatotokat, mint a külföldi tőke

szerepe. A bámulatos növekedési adatok ugyanis elfedik azt a tényt, hogy a GDP 1999-ben még mindig csak az 1989-es szinten állt, míg a belföldi felhasználás csak nagyjából az 1979-es szinten, hiszen a '80-as évek lassú növekményét elvitte az adósságszolgálat. A lakossági végső fogyasztás pedig még régebbi színvonalon stagnált, vagyis 2000-ben az 1973 körüli szintnek felelt meg. (De 1973-ban jóval egalitáriusabb elosztási rendszerben realizálódott ez a fogyasztás, tehát 2000-ben sokszázezer ember sokkal rosszabbul élt, mint három évtizeddel korábban!)

Még komolyabb a gond, ha a gazdaságpolitika megint a növekedésfétis áldozata lesz, és nem az alapproblémára, a makrogazdasági szerkezetváltásra koncentrál, ahogy eddig is tette az elmúlt negyedszázadban. Rossz szerkezetben a dinamizálás törvényszerűen idézi elő az egyensúly periodikus borulását, amit a külkereskedelmi mérleg ábrája jelez.

Ha egy gazdaságban tartós külkereskedelmi és fizetési mérleghiány tapasztalható, egészen bizonyosan a gazdaság szerkezetével van baj és nem a lakossági fogyasztás „túlzott” szintjével. Márpedig a magyar gazdaságpolitika az elmúlt 25 évben mindig a fogyasztás korlátozásával próbálta meg kezelni az egyensúlyi problémákat, természetesen hosszútávon eredménytelenül. Exportunk dinamikus növekedése (megháromszorozódása) 1992 óta sajnos az import ugyanilyen dinamikája mellett ment végbe, ezért az egyenleg nem javult. Arra is felhívnom a figyelmet, hogy az import megháromszorozódása nem a fogyasztási cikkek behozatalának ilyen irányú növekedését jelenti, sőt, ez a szegmens elhanyagolható! A termelési célú energia-és nyersanyag- valamint alkatrészimport nőtt ilyen dinamikusán.

A termelés (túlzott) importigényessége miatt a forint árfolyama szinte alig gyakorol hatást az import volumenére, ez ugyanis technikai jellegű függés. Ha gyengül a forint, az nem fogja vissza az importot, legföljebb a dráguló energia és nyersanyag a hazai inflációt gerjeszti.

Ennek a másik oldala is igaz: az erős(ödő) forint nem vonzza jobban az importot, mert az a technikai-technológiai szükséglettől függ inkább és nem az ártól. Az agrárexportot ugyan kedvezőtlenül érintheti a forint felértékelődése, ám az infláció csökkenésén keresztül a belső piac élénkülése miatt (a kisember többet tud fogyasztani, jövedelme nem olvad el!), sokkal nagyobb az ágazat nyeresége. Ezt a mozzanatot

sokan nem veszik észre! Így aztán sajnós az „agrárlobby”, teljesen tévesen, mindig odaáll a nehézipari lobby mellé, amikor elkezdődik a siránkozás a „túl erős forint” (és ezért az exportőrök versenyképességét rontó forintárfolyam) miatt.

A 2003. júniusi forintleértékelés iszonyú károkat okozott az országnak! Meg kell nevezni ennek néhány felelősét személy szerint! Például Demján Sándor és Széles Gábor!

A válság valós okai (2006-ban)

A „természetes ráta” megzavarása, avagy durva monetáris beavatkozások

Milton Friedman szerint¹³ minden gazdasági makromutatónak létezik egy történelmileg kialakult, úgynevezett természetes rátája. A gazdasági növekedés e természetes rátáját rövidtávon a történelmileg kialakult, tehát adott (ex ante) *technikai színvonal* határozza meg. Hosszú távon viszont a technikai színvonalat a *technikai fejlődés üteme* determinálja, ez az ütem viszont alapvetően a humán tényezőtől, mint döntő tényezőtől függ. Rövid távon persze lehet monetáris módszerekkel, gazdaságon kívüli eszközökkel (pl. a szocialista rendszerekben, általában a diktatúrákban) befolyásolni a növekedés ütemét, főként az extenzív tartalékok bevonásával, mozgósításával (a munkásmozgalom, szakszervezetek elnyomása a jobboldali diktatúrákban, pl. Chile 1973, a Pinochet-féle puccs után, a szocializmusban a sztahanov mozgalom révén), de ez hosszabb távon mindig visszaüt, mert a humán tényező leértékelésén alapul.

Friedman szerint viszont a humán tényező a döntő! Ne feledjük el, hogy a végső fogyasztást nem szabad mereven szembeállítani a termeléssel, ugyanis a végső fogyasztás is az újratermelési folyamat (fontos része: a humán tényező újratermelésének és fejlődésének szférája).

Korunkban ez fokozottan igaz. A II. világháború utáni robbanás-szerű *technikai* fejlődés idézte elő a brain (szürkeállomány), a tudás,

¹³ M. Friedman: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus. KJK, Budapest, 1986.

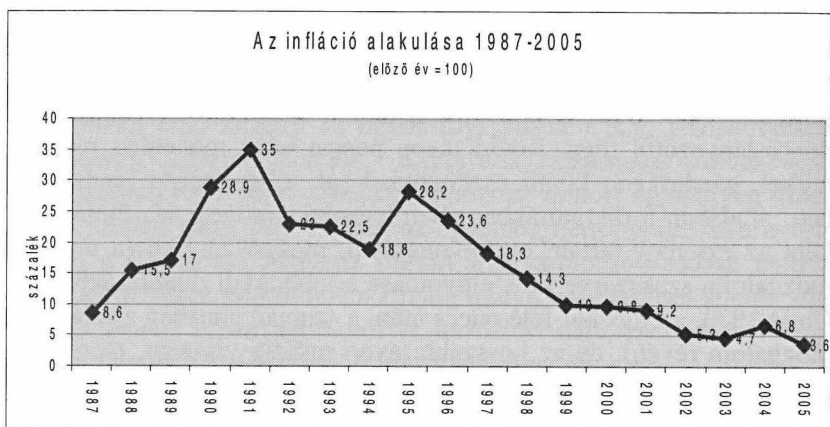
Gazdag László: A hiányzó egyenlet probléma. Pénzügyi Szemle, 2002/10.

kreativitás, az információ további felértékelődését, vagyis a *humán tényező* felértékelődését.

Amikor a krónikus egyensúlyi zavar válsággá mélyül, akkor lehet-e szabad-e a humán tényező leértékelésével kezelni a problémát? Ne felejtjük el, hogy a fiskális restrikción ezt a leértékelést hajtja végre!

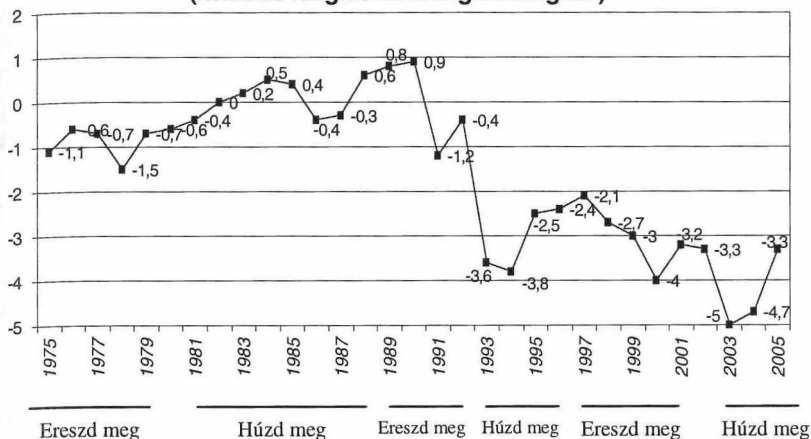
A másik kérdés, hogy mi idézte elő a jelenlegi (2006) magyarországi válsághelyzet kialakulását? A túlzott fogyasztás, a megalapozatlan bérfiáramlás? Nos, az egy főre jutó magyar GDP az EU-25 átlagának 60%-a 2005-ben, míg a bérszínvonal csak a 42%-a, reálértéken számolva. Ebből következik, hogy a magyar munkavállaló alulfizetett, ezért az átlagmagyar alulfogyaszt az ország valós gazdasági teljesítményéhez képest is.

A Medgyessy-kormány 2002. szeptemberi közalkalmazotti béremelése után tovább csökkent az infláció, és javult a külkereskedelmi mérleg. (Lásd: ábra!)

5. ábra: Az infláció alakulása 1987-2005 között (előző év = 100)

Külkereskedelmi mérleg, 1975-2005, md \$
(hektikus rángatózások a gazdaságban)

6. ábra: Külkereskedelmi mérleg alakulása 1975-2005 között, md\$

A két ábrából két dolog válik világossá! Az egyik, hogy az inflációra nem hatott a 2002. szeptemberi nagyarányú (50%-os) közalkalmazotti béremelés.¹⁴ Bebizonyosodott, hogy Magyarországon (és persze sehol a világon, teszem még hozzá!) nincs ma bérinfláció!¹⁵ (De sokszor le fogom még ezt írni ebben a könyvben! Ismétlés a tudás anyja a latinok szerint...)

A másik, hogy a béremelést követően gyorsan javulni kezdett a külkereskedelmi mérleg. Ez azért fontos, mert cáfolja a másik tévhiedelmet, miszerint a külkereskedelmi mérleg romlásáért a „túlzott hazai fogyasztás” lenne a felelős. Az import döntő hányada ugya-

¹⁴ Erre mutat rá Bélyácz Iván akadémikus az Élet és Irodalom 2003/35. (45. évf./3.) számában megjelent cikkében: Aggasztó-e a magyar gazdaság állapota?

¹⁵ Erre hívja föl a figyelmet Nagy Pongrác, A rendszerváltás gazdaságpolitikája c. művében. Akadémiai K., 2004. Pl. 137.o.: „Hogy Magyarországon bérinfláció van, azt csak Dr. Kádár Béla állította kereskedelmi miniszter korában.”

nis nálunk nem fogyasztási cikk, hanem termelési célú import (energia, anyag, alkatrész). A bérek jelentős emelkedése sem idézte elő a fogyasztási célú import drámai növekedését.

Medgyessy nem a béremeléssel követte el a hibát, hanem azzal, hogy azt nem kötötte össze alapos reformokkal, pl. az államapparátus karcsúsításával. Fontos lélektani pillanatot szalasztott el ezzel. Ne feledjük el, hogy mi nem egyszerűen az 1989-es apparátust örököltük, hanem az 1968-as reform előtti, a tervlebontásos, direktutasításos rendszerből örökölt apparátust, hiszen ahhoz a reform és a rendszer-váltás sem nyúlt hozzá!

Ha nem a béremelés idézte elő az egyensúlyi zavar válsággá mélyülését, akkor mi? Milton Friedmanhoz kell megint fordulnunk, aki szerint minden válságot az elmúlt 150 évben a meggondolatlan monetáris beavatkozás idézett elő. Keressük csak meg, hogy mi volt nálunk a legutóbbi drasztikus monetáris beavatkozás? A válasz egyértelmű: a 2003. júniusi forintleértékelés! Ez beindította az inflációs spirált, az MNB hat százalékponttal kamatot emelt, hogy megállítsa a folyamatot. Joggal tette, az infláció felpörgése hihetetlen károkat okozott volna.

Márpedig az állam 14 000 milliárd forint adósságállomány után fizeti a kamatot. Egy százalékpontnyi kamatelemelés tehát 140 milliárd forinttal rontja az államháztartást.

Bizony Gyurcsány Ferenc miniszterelnök vagy téved, vagy más hibába esik, amikor azt állítja, hogy az adósságnövekedés forintjai ott cincognak az állampolgárok zsebében, bér-és nyugdíjemelkedés formájában. Erről szó sincs. Döntően kamattöbblet kiadásról van szó.

Emlékeztetnék arra, hogy a Bokros-csomag meghirdetése (1995. március 12.) után az inflációs spirál 10 %-ponttal nőtt (18%-ról 28%-ra), és az akkori kamatemelés 160 milliárd forinttal rontotta egy év alatt az államháztartást. Eközben pedig egyetemi oktatók elküldésével, tandíj bevezetésével, kórházi ágyak megszüntetésével, stb. egy-két milliárdokat nyert mindössze a költségvetés. Most ugyanez a helyzet!

Kijelenthetjük, hogy a jelenlegi pénzügyi válságért nem a jövedelempolitika, hanem a hibás monetáris politika a felelős. Személy szerint azok is felelősek, akik ezt a forintleértékelést annak idején kikényszerítették.

Nagy Pongrác „A rendszerváltás gazdaságpolitikája” c. művében (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.) szintén a hibás monetáris politikára vezeti vissza az 1994-95-ös válsághelyzet kialakulását, és szintén rámutat arra, hogy a Bokros-csomag teljesen hibás terápia volt akkor. Hozzátehetjük: a mostani válság is ékes bizonyíték erre, hiszen most megint ott vagyunk, ahol a Bokros-csomag meghirdetése pillanatában (1995. március 12.) voltunk 11 évvel ezelőtt.

A forint gyengülése, az infláció fölfelé pörgése, az ebből következő jegybanki kamatemelés tovább fog rontani a helyzeten. A helyes monetáris politika, amely azonos a következetes antiinflációs politikával, teremtheti meg újra a fenntartható egyensúlytalanság állapotát, vagyis a kezelhetőség állapotát.

Hosszú távon pedig a pénzstabilitás mellett végrehajtott alapvető reformok, és főként az ország gazdasági makroszerkezetének tudatos, átgondolt átalakítása. A „nép” újabb megsarcolása, a fiskális restriktív csak pótcselekvés, csalóka rövidtávú javulást eredményezhet, előkészítve a következő még súlyosabb válságot.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- Baka J. – Gazdag L. (2002): A hárompólusú világ erővonalai. PTE Kiadó
- Barancsik J. (1998): A fogyasztói többlet. JPTE Kiadó
- Bélyácz I. (1999): A beruházási fordulat. JPTE Kiadó
- Bessenyei I. (1995): A gazdasági növekedés alapvető elméletei. JPTE Kiadó
- Bod P. Á. (2004): A félig ismert és félreismert szociális piacgazdaság. Valóság, 2004/5.
- Buday-Sántha A. (2001): Agrárpolitika, vidékpolitika. Dialog-Campus Kiadó
- Buday-Sántha A. (2002): Környezetgazdálkodás. Dialog-Campus Kiadó
- Cséfalvay Z. (1999): Helyünk a Nap alatt. Kairosz Kiadó
- Galbraith, K. (1970): Az új ipari állam. KJK

- Gazdag L. (1988): Utolérési törekvések és elszalasztott esélyek Magyarországon az elmúlt évszázadban. *Közgazdasági Szemle*, 1988/3.
- Gazdag L. (1990): A leértékelés paradoxon. *Bankszemle*, 1990/1.
- Gazdag L. (1995): Átváltozások az Elbától keletre és nyugatra. Szenci Molnár K.,
- Gazdag L. (2002): A hiányzó egyenlet probléma. *Pénzügyi Szemle*, 2002/10.
- Gazdag L. (2004): A globalizáció csapdája. *Valóság*, 2004/5.
- Friedman, M. (1986): Infláció, munkanélküliség, monetarizmus. Válogatott tanulmányok. KJK
- Hermann I. (2000): Az én közgazdaságtanom. KKDSZ Kiadó
- Hoós J. (2003): Konjunktúra-és piackutatás. Aula Kiadó
- Kaposi Z. (1998): A XX. század gazdaságtörténete I. 1914-1945. Dialog-Campus Kiadó
- Kaposi Z. (2001): A XX. század gazdaságtörténete II. 1945-1990. Dialog-Campus Kiadó
- Keynes, J. M. (1965): A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. KJK
- Kornai J. (1980): A hiány. KJK
- Kozma F. (2001): Külgazdasági stratégiák. Aula Kiadó
- Leveleki M.: A bér munka paradicsoma. *Tér és Társadalom*. 13. évf. 1-2.
- Nagy P. (2004): A rendszerváltás gazdaságpolitikája. Akadémiai Kiadó
- Petschnig M. Z. (1983): A pénz értékvesztése a szocializmusban. KJK
- Pollard, S. (1992): The development of the British Economy 1914-1990. Fourth edition. Chapman and Hall, London, United Kingdom
- Sipos B. (1999): Vállalati prognosztika. Tankönyv. Janus pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs
- Szabó Cs. (2003): Székesfehérvár gazdasági dinamizmusa és a dinamizmus korlátai. Diplomadolgozat. Pécsi Tudományegyetem KTK, Pécs
- Veress József (szerk.) (2001): A fejlett gazdaság vonzásában. Stúdium Kiadó

Abstract

In this lecture, the author argues that the serious economic hardship, fall in living standards and other losses resulting from systematic transformation could have been avoided, and were in fact superfluous and meaningless. The restrictive measures of “the new package” (“Gyurcsány package”) will be just as unproductive and damaging as the former “Bokros package”. In the almost three decades since 1979, none of the restrictive measures enacted in Hungary have resulted in balanced growth; on the contrary, they were among the main causes of the continued economic balance problems.

It was not wage politics (“excessive wages and consumption”) which had caused the crises and balance problems, but rather a flawed monetary policy and the lack of a long-term structural policy and strategy. It is imperative to separate the concept and causes of (short-term) crises from that of (long-term and chronic) balance problems.